

אכזבה מהישגי הבית הלאומי היהודי גורם לתפנית במדיניות הבריטית בארץ-ישראל ב-1930?

פנחס עופר

'הספר הלבן' של פספילד,¹ שפורסם באוקטובר 1930, ביטא שינוי במדיניות הבריטית כלפי הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל; הצהרה מדינית זו גזרה עליו קיפאון — ולא רק הציונים טענו כך, אלא גם פקידים בריטים בכירים הודו בכך, בינם לבין עצמם. אחד מהם, אג"ר ויליאמס, שניסח את 'הספר הלבן', העיר כי המסמך 'נוטה להסתיר את העובדה שמדיניותנו כלפי הבית הלאומי היהודי, מכל מקום לחמש השנים הבאות, היא סטאטית באורח מסוכן, ומבחינה זו קשה להגנה מפני ביקורת'.² ממשלת בריטניה עצמה לא הודתה בכך, ובפומבי הציגה את המדיניות החדשה הזו כמילוי החובה שלקחה על עצמה לדבוק ב'התחייבות כפולה מצד אחד — כלפי העם היהודי, ומצד אחר — כלפי התושבים הלא-יהודים של ארץ-ישראל'.³ אולם מגמותיה האמיתיות מצאו ביטוי בדיוני הקאבינט באמירה שקבעה כי הגיעה השעה להצהיר כי 'התיישבות יהודים בארץ-ישראל למטרת [הקמת] הבית הלאומי היהודי צריכה להיחשב כמושלמת'.⁴ למעשה קבעה אפוא ממשלת בריטניה בהצהרתה מאוקטובר 1930 כי היא מסתלקת מהתחייבויותיה בהצהרת כלפור ובכתב-המנדט, שהבטיחו מתן עדיפות לייסוד הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל והשקעת 'מיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו'.

כיצד התחולל השינוי הזה ביחסה של בריטניה לבית הלאומי, ומה גרם לו?

ברקע מתן הצהרת כלפור עמדו, ללא ספק, נימוקים ושיקולים אינטרסאנטיים ביותר, גם אם נלוו אליהם, לפחות בקרב כמה ממחולליה, נימוקים אידיאליסטיים.⁵ חיים וייצמן עצמו, שעמד במרכז הפעילות הציונית למען השגתה, הצביע לא אחת על מהותו של האינטרס הבריטי שהביא לפרסומה. גורמים חשובים בין מעצבי המדיניות הבריטית בשנות מלחמת-העולם הראשונה סברו כי —

יש צורך לבריטניה הגדולה שיהיה לה בארצות הסמוכות לתעלת סואץ בסיס שעליו תוכל להישען במקרה של צרה, כדי שדרכי החיבור של הקיסרות לא יפגעו. לשם כך ... לא היה יכול

1 *Palestine, Statement of Policy by His Majesty's Government in the United Kingdom*, October 1930, Cmd. 3692

2 ראה: Memorandum on the Policy of His Majesty's Government as Set Out in the October White Paper, 21.11.1930. PRO/CO/733/183/77050 DA. אישור פומבי בריטי להערכה זו בא בדיון-וחשבון ועדת פיל. ראה: *Palestine Royal Commission Report*, HMSO 1937 [reprinted 1946], p. 54.

3 ראה הספר הלבן של פספילד (Cmd. 3692), סעיף 3.

4 *Cabinet Committee on Policy in Palestine, Second Report*, 23.9.1930, PRO/CP/309(30), ראה: CAB 24/215, CAB 23/65, 55(30)6, 24.9.1930.

5 ראה: מ' ורטה, 'על הצהרת כלפור ועושיה', האומה, 1 (טבת תשכ"ח), חוברת 3 [23], עמ' 301.

להיות מכשיר יותר טוב מאשר יישוב יהודי מצליח, מרוצה ולויאלי בארץ-ישראל, יישוב של אנשים בעלי תרבות מערבית המעוניין באופן עמוק בהחזקת שלטון אירופי קבוע ויציב, שיש לו יסוד להיות אסיר תודה לאנגליה בעד הגנתה ותמיכתה.⁶

עם זאת, יש לזכור כי שיקולים אחרים של אינטרס בריטי אימפריאלי גרמו לכך שחוגים בריטיים בעלי השפעה – הן באנגליה עצמה, והן במזרח-התיכון – העלו ספיקות בדבר מידת התבונה שבתמיכת בריטניה בהקמת בית לאומי יהודי בארץ-ישראל ואף חלקו על המדיניות הזאת; אלה גרסו שלמען הבטחת האינטרסים הבריטיים במזרח-התיכון מוטב להטיל את הקלפים לקערה הערבית ולא לקערה הציונית.⁷ יתירה מזו: השאיפה הבריטית לשלטון יציב בארצות הסמוכות לתעלת-סואץ עוררה בחוגים מסוימים את הרעיון בדבר קיסרות ערבית מוסלמית עצמאית למחצה פרו-בריטית במזרח-התיכון.⁸

אפילו מארק סייקס, מאדריכליה הראשיים של הצהרת בלפור, הביע פקפוק – לאחר שביקר בסוריה ובארץ-ישראל בסוף שנת 1918 – אם אכן אפשר ורצוי לבריטניה להמשיך בתמיכה לא-מסויגת במטרות הציונות.⁹ אשר להסתייגותם של ראשי הממשל הצבאי הבריטי בארץ-ישראל (OETA) מן המדיניות הפרו-ציונית של לונדון, אין צורך להרחיב בדברים; זאת ידועה למדי.

נוכח הסתייגויות והתנגדויות אלה ברור היה שהמשך דביקותה של בריטניה במדיניות התמיכה בבית הלאומי היהודי תלויים יהיו במידה רבה בקצב פעולתה של ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל ובעובדות שתיצור שם. וייצמן ביטא בפומבי הכרה זו באומרו: 'יכולים אנו להסיר מן הדרך את כל השונאים אם נעשה כל מה שצריך לעשות כדי ליצור ארץ-ישראל עברית טובה וישרה. נחוץ לעשות זאת במהירות גדולה מאוד. אחר כך יהיה מאוחר!' ¹⁰ חבר אחר של ההנהלה הציונית ביטא, עוד בראשית השלטון הבריטי בארץ-ישראל, את חששו מפני מחדל ציוני, שכן –

הסכנה הגדולה היא שאם יעברו עוד חודשים או שנים בלי פעולות מצדנו יראו המדינאים הבריטיים ודעת הקהל האנגלית, כי הציונות אינה אלא חלום שחלמו בתקופת המלחמה ושנגמר זה כבר ובמקומו באה המציאות של פלשתינה ערבית.¹¹

כדי שממשלת בריטניה תוסיף ותחזיק במדיניות פרו-ציונית ותראה בבית הלאומי היהודי מימוש של אינטרס שלה עצמה לא די היה בהסברה ציונית. על ההסתדרות הציונית היתה מוטלת החובה להוכיח לבריטים כי הבית הלאומי היהודי, שבהצהרת בלפור היה אות כתובה בלבד, אכן קורם עור וגידים והופך לממשות שאמנם תהווה משענת איתנה לבריטניה במזרח-התיכון; שאם לא כן, עלולים הבריטים להטיל ספק בכדאיות ההתקשרות עם הציונים וההישענות עליהם. זו היתה חרדה, שלוותה את ההנהגה הציונית כל העת, ותיאר אותה בכהירות חיים וייצמן:

6 ראה: ח' וייצמן, דברים – נאומים, מאמרים, מכתבים, ג, תל-אביב תרצ"ז, עמ' 612.

7 ראה: תשובת וייצמן למתווכחים בוועידה הציונית בלונדון, יולי 1920: הארץ, 28.7.1920.

8 ראה: E. Kedourie, 'Cairo and Khartoum on the Arab Question 1915-1918', *The Chatham House* 17-19 *Survey and Other Middle Eastern Studies*, London 1970, pp. 17-19.

9 ראה: 67-68, J. Kimche, *Palestine or Israel*, London 1973, pp. 67-68.

10 נאום בוועידת הפדרציה הציונית באנגליה, 26.11.1921: ראה: וייצמן (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 243.

11 ראה: מ' מדויני, עשר שנים של מדיניות ארצישראלית, תל-אביב תרפ"ח, עמ' 158.

משנת 1917 ואילך היתה ההצהרה מרחפת לפנינו ותובעת שנגשימנה על ידי העבודה שלנו. ככל רגע ובכל שעה במשך עשר השנים האחרונות צופה הייתי בחרדה בכל עתון ועתון שבא לידי: מנין יבוא האויב שיעמיד ויחזור ויעמיד בסכנה את בניינו. חרד הייתי שמא תבוא הממשלה האנגלית ותאמר: איה היא ההסתדרות הציונית?¹²

שעה שממשלת הוד-מלכותו התחייבה לעשות את מיטב מאמציה כדי להקל על ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל היא לא התחייבה להקים ליהודים את ביתם הלאומי, אלא ליצור בארץ-ישראל את 'התנאים המדיניים, האדמיניסטרטיביים והכלכליים שיבטיחו הקמתו של הבית הלאומי היהודי'.¹³ פירוש הדבר כי מעשה הקמתו של הבית הלאומי ניתן בידי הציונים, לזיד ג'ורג' אמר זאת במפורש לווייצמן בסן-רמו, שעה שהוחלט למסור את המנדט על ארץ-ישראל לידי בריטניה: 'מעשה, כשהתחלה בידכם — הכל תלוי בכם'.¹⁴

בשנות העשרים עדיין נקטה בריטניה מדיניות פרו-ציונית, כמתחייב מהצהרת בלפור. זאת עשתה למרות הלחצים והתביעות מכפנים ומבחוץ להסתלק ממדיניות זו. אין קביעה זו מתעלמת מן הקשיים ומן ההגבלות שממשלת בריטניה הערימה מדי פעם על דרך הביצוע של התחייבויותיה, אך את אלה יש לראות יותר כנסיונות של הגשמת העקרון המדיני והתאמתו, על רקע המציאות הפוליטית המשתנה וההתנגדות הערבית הגוברת למפעל הציוני. ההכרה במחויבותה של בריטניה כלפי הציונות וכלפי הבית הלאומי לא חלפה, והאחראים לעיצוב המדיניות הבריטית ולביצועה בארץ-ישראל ובמזרח-התיכון כולו חזרו והדגישו זאת. לעניין זה ראוי להזכיר את דבריו התקיפים של צ'רצ'יל, אז שר-המושבות, לנציגי הוועד-הפועל הערבי, שבאו אליו בעת ביקורו בארץ-ישראל במארס 1921, כי אין כוונתה או ביכולתה של ממשלת בריטניה להסתלק מהצהרת בלפור או להפסיק את העלייה.¹⁵ ואת חזרתו על עמדה תקיפה זו במכתב מיום ה-11 באפריל 1922 למשלחת ערביי ארץ-ישראל ששהתה בלונדון:

אין כל מקום לשאלה בדבר ביטול הצהרת בלפור. ההצהרה, כידוע לכם, קובעת ראשית כי יש להקים בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל, ושנית שיש להבטיח את הזכויות והאינטרסים של האוכלוסייה הלא-יהודית בארץ.¹⁶

12 בדצמבר 1927 בצ'רנוביץ. ראה: וייצמן (לעיל, הערה 6), ג, עמ' 459-458.

13 כתב-המנדט, סעיף 2.

14 ראה: ח' וייצמן, אגרות, ט, ירושלים, 1978, מכתב 317, מ-29.4.1920. ראה גם דברי צ'רצ'יל בישיבת הקאבינט ב-22.6.1921. כמענה לשאלה בדבר המשמעות של המחויבות הבריטית על-פי הצהרת בלפור אמר: 'לעשות כמיטב יכולתנו למען מאמץ כן לתת ליהודים הזדמנות להקים לעצמם בית לאומי'. Esco Foundation, *Palestine — A Study of Jewish, Arab and British Policies*, I, New Haven 1947, p. 266. מאלפות בהקשר זה גם ההדגשות החוזרות ונשנות של הרברט סמואל, שעה שהיה נציג עליון בארץ-ישראל, בדבר חשיבותה של עלייה יהודית מהירה ובהיקף משמעותי. ראה: J. Simon, *Certain Days — Zionist Memoirs and Selected Papers*, Jerusalem 1971, p. 118. וכן דבריו המפורשים אל יוליוס סימון: 'אם לא תביאו לארץ לפחות אלף עולים צעירים בעלי כושר גופני מדי חודש ולא תמציאו את הכספים הדרושים ליישובם הקבוע, לא אוכל לשמור על עניינכם מפני הקמים עלי, שם, עמ' 130.

15 ראה: אסקו, שם, עמ' 264-265.

16 ראה: *Palestine, Correspondence With the Palestine Arab Delegation and the Zionist Organisation*, June 1922 (Cmd. 1700), p. 16. המכתב נכתב ונחתם על-ידי ג'ון שקבורו בשמו של צ'רצ'יל.

גם הדוכס מדבונשייר, שהחליף את צ'רצ'יל במשרד-המושבות, חזר בנאום שנשא ב-27 ביוני 1923 בבית-הלורדים והדגיש את דביקותה של ממשלת בריטניה בהצהרת כלפור ובהתחייבויות המשתמעות ממנה.¹⁷ בנדון זה לא הסתפק בהצהרה פומבית, אלא הביע את דעתו הנחרצת במברק ששלח לנציב העליון, בחינת הנחיות לדרכ'פ-פעולה:

אני משוכנע כי הגיעה השעה שבה עלינו לנקוט עמדה תקיפה ולהביא את הערבים לידי הכרה כי בעוד אנו מוכנים ללכת עד קצה גבול היכולת לקראת תביעותיהם ההגיוניות, לא יסיטו אותנו ממטרתנו הברורה לבצע את התחייבויותינו הבין-לאומיות. אם הם [הערבים] יסרכו לשתף עמנו פעולה על-פי קווים אלה נאלץ, אמנם ללא חמדה, להמשיך בלעדיהם.¹⁸

גם שר-המושבות ליאופולד אמרי אמר בעת ביקורו בארץ-ישראל בשנת 1925 כי הבית הלאומי היהודי — 'קיים בזכות ושוב אינו תלוי באהבתו או בשנאתו של הרוב הערבי אליו'.¹⁹ הוא הצהיר באוזני משלחת ערבית שבאה לראותו בירושלים כי —

השאלה [הצהרת כלפור] נחקרה בראשונה על ידי הממשלה שנתנה את ההצהרה; שוב נבדקה על ידי ממשלת המשמרים [השמרנים], שבאה אחריה, והיא הרי שמעה את טענות המשלחות [הערביות] שבאו מארץ-ישראל; ההצהרה זכתה לאישור גם מצד ממשלה של מפלגה אחרת לגמרי [כלומר, ממשלת הלייבור הראשונה של רמזי מקדונלד ב-1924] וכן גם נבחנה ואף קוימה על ידי כל העמים המשתתפים בחבר הלאומים. הייתכן, אפוא, שתעלו על דעתכם שהממשלה תשנה את עמדתה כשאלה זו?²⁰

עוד בראשית שנת 1928, כאשר הבית הלאומי היהודי היה שרוי במצוקה גדולה והמשבר הכלכלי שנקלע לתוכו עורר ספיקות לא רק בדבר סיכויי להתפתח אלא בעצם יכולתו להתקיים, הוסיפה ממשלת בריטניה לגלות דביקות במחויבותה לסייע בבניינו. בסוף 1927 פנה הנציב העליון הלורד פלומר אל הממשלה בעניין המשבר הכלכלי והדרכים להתגבר עליו וטען כי 'ישנה תרופה מעשית אחת בלבד — לעודד בכל דרך אפשרית הגירה מארץ-ישראל של האוכלוסייה היהודית העודפת';²¹ הוא הציע כי הממשלה תאמץ דרך זו. הצעתו של פלומר נדחתה בתקיפות על-ידי משרד-המושבות בלונדון בנימוק ש —

17 ראה: אסקו (לעיל, הערה 14), עמ' 288.

18 Duke of Devonshire to the High Commissioner, private and confidential, Cable no. 314, 17.10.1923, PRO/CO/733/50

19 ראה: פ"ה קיש, יומן ארץ-ישראל, א, ירושלים תרצ"ט, עמ' 192, רישום ל-21.4.1925.

20 ראה: ח' מרחביה, הציונות — ארצות התעודות הפוליטיות, ירושלים תש"ד, עמ' 297, תעודה 430. ראוי לזכור כי בכתיבת-המנדט שאושר ביולי 1922 על-ידי מועצת חבר-הלאומים נכללו סעיפים שקבעו במפורש את הדרכים והאמצעים שבהם תממש בריטניה את התחייבותה לסיוע בהקמת הבית הלאומי היהודי. גם אם סעיפים אלה ונוסחם לא התקבלו על-ידי ממשלת בריטניה אלא בעקבות לחצים ומאבקים ציוניים דיפלומטיים (ראה: אסקו, לעיל, הערה 14, עמ' 151-177), אין בכך כדי להפחית ממידת האינטרס שבריטניה ראתה לעצמה בהקמתו של בית לאומי יהודי בארץ-ישראל.

21 ראה מכתב פלומר אל שר-המושבות אמרי, 16.12.1927, PRO/CO/733/142/44626.

אין זה רק שסעיף 6 של כתב-המנדט תובע מממשלת ארץ-ישראל 'להקל על עליית יהודים בתנאים מתאימים'... [כי אם] מה שמכריע לדידי באמת היא התחושה שאמצעי כזה [כלומר, עידוד הגירת יהודים מארץ-ישראל] יישקל כהודאה בכשלון ויחשב, לא רק על-ידי היהודים אלא על-ידי העולם כולו, כהודאה גלויה שהניסיון הציוני, שלעידודו ממשלת הוד-מלכותו מחויבת במידה עמוקה כל כך, הוכח כבירור כלא-מוצלח.²²

ההישג המדיני הגדול שהשיגה עם מתן הצהרת בלפור ואישור המנדט, הציב לפני ההסתדרות הציונית אתגר גדול מאוד. במרוצת שנות העשרים התברר כי כוחה היה דל מכדי להתמודד עמו כראוי. דלות האמצעים של ההסתדרות הציונית וההיענות המעטה של העם היהודי לקריאתה להתגייס למען המפעל הציוני הגבילו את כוחה הפוליטי ואת תוקף תביעותיה. חיים וייצמן, האיש שהנהיג את התנועה הציונית ועמד במרכז פעולתה הפוליטית והדיפלומטית, קבל מרה על כי בשל כך 'הדרך לדאונינג סטריט היתה למעני לעתים קרובות דרך קוצים, כי אני אמנם ידעתי את כוחו הדוחף של הרעיון הציוני, אך לא תמיד היה בידי להוכיח את מציאותו'.²³ ההזדמנות שניתנה לציונים להקים את הבית הלאומי, שעליה דיבר לוי ג'ורג' בסן-רמו, לא נוצלה על-ידיהם בצורה ובקצב הנחוצים. בפנותו אל צירי הקונגרס הציוני הי"ז, שהתכנס בכאזל ב-1931, אמר וייצמן:

זכרו, כי אם לא נעשה יותר, לא קשיים פוליטיים הגבילו את עבודתנו. אם קנינו רק מליון דונם אדמה בעת שיכולנו לקנות שני מליונים — מי אחראי לכך? ... אם העלינו לארץ רק רבבות עולים בעת שיכולנו להביא מאות אלפים, האחריות נופלת שוב על אלה שמנעו מאתנו את מפתח הזהב [כלומר, היהודים העשירים ובעיקר יזודי ארצות-הברית], שרק הוא יכול לפתוח את שערי הארץ לכל אלה המתדפקים עליהם. הנני חוזר ואומר, כי לא היו סיבות פוליטיות שבגללן לא יכול הבית הלאומי היהודי להיות עתה פי שנים ואולי פי חמישה מגודלו הנוכחי.²⁴

גם הלורד מלצ'ט הביע מורת-רוח ממחדליה של יהדות העולם, ושל יהדות אמריקה בפרט, שאינה מתגייסת במלוא הכוח והעוצמה למען הקמת הבית הלאומי:

היהדות אינה מנצלת את ההזדמנות והאפשרות, אשר ניתנו לה על ידי המנדט כדי לבנות את ביתה הלאומי. מר לוי ג'ורג', כאשר הייתי חבר בקבינט שלו בזמן שהצהרת בלפור הוכרזה, אמר לי פעם אחת: 'אינני יכול להבין את היהודים. נתנו להם עכשו הזדמנות אשר לה הם מתפללים כל יום — ההזדמנות לשוב לארץ ישראל. ההזדמנות היא בידם, וכל העולם מעוניין לדעת את אשר יש לאל ידם לעשות בשביל טובתם הם, ולמרות זה הם מסרבים ופוחדים להיכנס אל ארץ ירושתם'.²⁵

22 ראה מכתב אורמסקי-גור, כשם שר-המושבות, אל פלומר, 19.1.1928, PRO/CO/733/142/44626.

23 נאום בישיבת הוועדה-הפועל הציוני, אוקטובר 1926; ראה: וייצמן (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 405.

24 ראה: וייצמן, שם, ג, עמ' 625. ראה גם: נ' גולדמן, 'צוואתו של חיים וייצמן', חיים וייצמן — ילקוט פרקי חיים, בעריכת מ' וייסגל וי' כרמיכאל, ירושלים תשכ"ד, עמ' 40-41.

25 ראה נאום לורד מלצ'ט באסיפה הלא-ציונים בניו-יורק: העולם, מה, 9.11.1928.

הטענה כי היהודים מסרכים ופוחדים להיכנס לארץ-ישראל, אשר הושמעה — בדברי מלצ'ט — בראשית תהליך הקמתו של הבית הלאומי, יש בה ודאי ביטוי לציפיות ולתקוות שתלו בצמיחתו ובהתפתחותו המהירות. אולם ציפיות אלה נתמלאו במידה מזערית ובקצב אטי ביותר עד לסוף שנות העשרים. דבר זה משתקף, בין השאר, במספר היהודים תושבי ארץ-ישראל, אשר ב-1930 הגיע לכדי 165,000 נפש בלבד.²⁶ קטנותו המספרית וחולשתו של היישוב היהודי בארץ-ישראל באותה עת לא היתה מקרית; היא היתה תולדה של שורת קשיים וכשלונות שהיו נחלת ההסתדרות הציונית בהיערכותה ובפעולתה לגיוס העם היהודי למען הבית הלאומי. כדי להכיר מעט מאלה די להתבונן כמה שהתרחש בשנות העשרים בתוך ההסתדרות הציונית ובקרב היישוב היהודי בארץ-ישראל. שנים אלה עמדו בסימן של קרע חמור עם המנהיגות של הציונות בארצות-הברית ('קבוצת ב'נדייס'). קרע זה חולל משבר פנימי בתנועה הציונית שם, החליש את כוחה וצמצם את השפעתה בקרב יהודי ארצות-הברית; ותוצאתו היתה: היענות מועטת — ובעיקר מקרב חלקיה האמידים של יהדות זו — לצורכי הציונות והבית הלאומי.²⁷ קרן-היסוד, שעל הקמתה כמכשיר המרכזי לעבודה הציונית בארץ-ישראל הוחלט בוועידה הציונית שהתכנסה בלונדון ביולי 1920, ואשר מקימיה התכוונו לגייס 25 מיליון לירות שטרלינג בשנה אחת,²⁸ הצליחה לאסוף עד סוף ספטמבר 1929 כ-4 מיליון לירות שטרלינג בלבד.²⁹ הסוכנות היהודית המורחבת, אשר נועדה על-פי כתב-המנדט (סעיף 4) 'לרכוש את השתתפותם של כל היהודים הרוצים לעזור להקמת הבית הלאומי היהודי', הוקמה רק בסוף אוגוסט 1929. המאמצים למען הקמתה החלו, אמנם, זמן רב קודם-לכן, אך המלאכה שלמה רק לאחר נפתולים ומחלוקות פנימיות חריפות שארכו שנים³⁰ ועיכבו את התלכדותו של העם היהודי סביב המפעל הציוני בארץ-ישראל ומנעו את החשת קצב בנייתו של הבית הלאומי; עיכובים אלה חלו דווקא בתקופה שבה נודעה להתלכדות זו דחיפות גורלית.

למשבר הכלכלי החריף, שפקד את הבית הלאומי בשנים 1926-1927 ולווה בגידול רב של מספר היורדים מן הארץ, היתה השפעה קשה מאוד בפנים התנועה הציונית ברחבי-העולם והגביר בתוכה את רגשי האכזבה והתסכול. אולם תדמיתה של הציונות נפגמה גם מחוץ לתנועה וגבר הרושם שאין היא אלא 'בלוף יהודי'³¹ וכי המפעל הציוני הגיע לנקודת-קיפאון או אף נכשל.³² חומר זה של המשבר הכלכלי הזה השתקפה לא רק בקשיים הכלכליים שבה שקע היישוב ובסבלם האנושי הכבד

26 על-פי נתונים ל-1930.30.6. הסוכנות היהודית נקבה במספר של 164,900 וממשלת המנדט — 164,796. ראה: ד' הורוביץ ומ' ליסק, מיישוב למדינה, תל-אביב 1977, עמ' 343.

27 על מאבק ב'נדייס-וייצמן ותוצאותיו ראה: א' פריזל, המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור, 1917-1922, תל-אביב 1977, עמ' 226-250.

28 ראה החלטות ועידת לונדון, 1920.7.22: *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, X, Jerusalem 1977: pp. xxv-xxvi.

29 הסכום המדויק שנאסף על-ידי קרן-היסוד בתקופה שבין 1 באפריל 1921 ל-30 בספטמבר 1929 היה 3,965,200 לירות שטרלינג. ראה: אסקו (לעיל, הערה 14), עמ' 339.

30 על הקמת הסוכנות היהודית, נפתוליה ובעיותיה ראה: מ' קאופמן, 'לואי מארשל וחיים וייצמן והקמת הסוכנות היהודית המורחבת', פרקי מחקר בתולדות הציונות מוגשים לישראל גולדשטיין בהגיעו לגבורות, ירושלים תשל"ו, עמ' 38-95.

31 כביטוי של גנראל מאני, האדמיניסטרטור הראשי בתקופת השלטון הצבאי הבריטי בארץ-ישראל, שטען כי 'הציונים עוסקים בבלוף יהודי'. ראה: י' אוליצקי, מפזורה למדינה, ירושלים 1959, עמ' 157.

32 ראה: י' פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית, 1918-1929, ירושלים 1971, עמ' 198.

של אלפים רבים מבניו, שהגיעו אל סף הרעב, אלא בהשפעות הפוליטיות המסוכנות שהיו לו על מעמדה של הציונות בכלל.³³ כלום אין בהצעתו של לורד פלומר, כי ממשלת הוד-מלכותו תעודד הגירת יהודים מארץ-ישראל, ביטוי לאכזבתו מדלות הישגיה של התנועה הציונית ומחולשתו של הבית הלאומי בארץ-ישראל? הן זה אותו פלומר אשר הכריז כי 'בארץ ישראל נעשיתי ציוני';³⁴ האין הצעתו אותה 'תוצאה פוליטית מן המעלה הראשונה שלא ספק תהיינה לה השלכות נוספות במרוצת-הזמן',³⁵ שהוליד המשבר הכלכלי שפקד את הבית הלאומי? שהרי חולשת הבית הלאומי ואי-היענותם של היהודים לקריאתה של התנועה הציונית ודלות-אמצעיה החלישו גם את רצון החוגים הכלתי יהודים המעוניינים בעתיד של ארץ-ישראל, ולא אפשרו 'להשתמש בפועל באותו הכוח המדיני [שניתן] באמת להפעילו וממשלת המנדט היתה נענית לו'.³⁶

אמינותם של הציונות ושל הבית הלאומי ושיקולי כדאיות התמיכה בהם נפגעו פגיעה נוספת בעטיים של מאורעות תרפ"ט (אוגוסט 1929). אלה חשפו את החולשה, פשוטה כמשמעה, של היישוב היהודי בארץ-ישראל ואת תלותו בהגנת השלטונות הבריטים.³⁷ מחד גיסא, ואת התגברות ההתנגדות הערבית לבית הלאומי ולתמיכת בריטניה בו — מאידך גיסא. הם גם נתנו הזדמנות טובה להנהגת ערביי ארץ-ישראל לחדש את המאמץ המדיני למען שינוי המדיניות הבריטית בארץ-ישראל.³⁸ ועל הכל הביאו מאורעות תרפ"ט לידי כך ש'כל שאלת הציונות ובניין הארץ' — כדברי וייצמן —

גלויה ועומדת כיום בפני כס המשפט של העולם, ואנו מוכרחים עתה לברר עוד הפעם את עמדתנו בפני העולם הזה, להדגיש את זכויותינו ולקבוע מחדש את האמצעים והדרכים שלנו להגשמת הזכויות האלה.³⁹

כל האירועים שמנינו בוודאי נתנו הזדמנות לכל החוגים בבריטניה, אשר מכבר ערערו על מדיניות המנדט, להגביר את לחצם למען שינויה של מדיניות זו. תמיד היו באנגליה חלקים של דעת-הקהל שראו במדיניות הפרו-ציונית של ממשלתם מעשה חד-צדדי, לא-הוגן ומזיק לאינטרסים של בריטניה.⁴⁰ אלה לחצו ודרשו את ביטול המנדט, את שינוי המדיניות ואפילו את נטישתה של ארץ-ישראל.⁴¹ עתה חברו יחד כדי להעלות מחדש, וביתר תוקף, את טיעוניהם. הנציב העליון בארץ-

33 ראה מכתב וייצמן אל סטיפן ויז, 11.5.1926, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, XIII, Jerusalem, 1978, no. 16.

34 ראה: אוליפקי (לעיל, הערה 31), עמ' 322.

35 ראה מכתב וייצמן אל קיש, 20.1.1928: וייצמן (לעיל, הערה 33), מכתב 316. אכזבה מקצב הקמתו האטי של הבית הלאומי הביע גם הרברט סמואל. ראה: סימון (לעיל, הערה 14), עמ' 130.

36 ראה: ד' ברודצקי, 'על המצב המדיני של הציונות', העולם, מד, 2.11.1928.

37 ראה: ספר תולדות ההגנה, ב, חלק א, תל-אביב 1959, עמ' 417: 'רבים טענו כי אילו נמשכו המאורעות עוד זמן קצר בלי שיתערבו בהם האנגלים להפסיקם, הייתה ה"הגנה" מגיעה במהרה לגבולות יכולתה ונשברת מחוסר נשק ותחמושת בירושלים, בחיפה ובשאר אזורי הארץ'.

38 ראה: פורת (לעיל, הערה 32), עמ' 220. ראה גם דברי הארי סאקר בעדותו בשם ההנהלה הציונית לפני ועדת שאו: 'לפי דעתי הוכן מצד הערבים קשר כדי ליצור מצב אשר יביא, כפי שקיוו, לחזרה [של בריטניה] ממדיניות הבית הלאומי'. *Palestine Commission on the Disturbances of August, 1929, Evidence*, II, p. 783.

39 ראה נאום בוועידת ציוני גרמניה בינואר 1930: וייצמן (לעיל, הערה 6), ג, עמ' 533.

40 ראה: S.S. Wise & F. De Haas, C.R. Ashbee, *A Palestine Notebook*, New York 1923, p. 107. *The Great Betrayal*, New York 1930, p. 107. ראה גם מכתב מאת סר ג'וזף צ'נסלור אל סר הנרי בירצנאף, מסוף דצמבר 1929, בו קבע כי 'הצהרת בלפור הייתה משגה קולוסאלי שיעלה לאימפריה ביוקר'. מסמכי צ'נסלור, קופסה 12/7, רודס האז, אוקספורד.

41 ראה: וייצמן, שם, עמ' 356-357.

ישראל, סר ג'והן צ'נסלור, טען כי מאורעות תרפ"ט חייבו את בריטניה לבחור בין המשכת המדיניות הפרו-ציונית שנקטה, לדבריו, עד אז, ואשר 'השפילה את יוקרתה של בריטניה בכל הארצות הערביות', לבין הסרת המעמד המועדף ליהודים שניתן להם על-פי כתב-המנדט. את האפשרות הראשונה שלל בתכלית, לפי שהיא תחייב, לדעתו, את בריטניה להשתמש בכוח כדי לקיים את הסדר בארץ-ישראל ולהגן על היהודים מפני התקפות של הערבים, הנתמכים על-ידי אחיהם בארצות השכנות. יתירה מזו: אם בריטניה תוסיף לתמוך בבית הלאומי היהודי היא תסכן את מעמדה של האימפריה לא רק בארצות הסמוכות לארץ-ישראל אלא גם בעולם המוסלמי כולו.⁴² הנציב העליון המליץ, על כן, כי ממשלת בריטניה תאמץ מדיניות וקווי-פעולה המתחייבים מן האפשרות השנייה.⁴³

בשנות העשרים נתונה היתה בריטניה הגדולה בקשיים כלכליים רבים וגברה בה עייפותו של הציבור ממעמסת האחריות לקיסרות ופחתה נכונותו להוסיף ולשאת בהתחייבויות הנגזרות מאחריות זו. על רקע זה נקל להבין כי נמצאו אוזניים קשובות להמלצות כגון אלה של סר ג'והן צ'נסלור בדבר המדיניות הרצויה בארץ-ישראל. ככלות הכול, בעיני רבים – יהודים ולא-יהודים – היה הבית הלאומי בבחינת ניסיון שאיש לא ידע כיצד יתפתח ומה תהינה תוצאותיו. הציונים ואוהדיהם האמינו וקיוו כי ניסיון זה יעלה יפה, אך האחרים, גם אם לא היו מתנגדי הציונות, המתינו לראות כיצד ייפול דבר; אלה האחרונים, התייחסותם היתה פראגמטיסטית בעיקרה: יעלה הניסיון יפה – יתמכו בו, לא יצלח – יפנו לו עורף. המפתח לתמיכה בציונות היה אפוא בהצלחת המפעל הציוני בארץ-ישראל ובהתפתחותו המתמדת והאיתנה. המפתח הזה נתון היה בראש-ווראשונה בידי היהודים, שכן 'שום איש לא יתן לנו את הארץ אם אנו לא נבנה אותה'.⁴⁴ גם שיקוליה של הממשלה הבריטית, שהיו בעיקרם פוליטיים, שעה שבאה לקבוע את מדיניותה בארץ-ישראל, הוכתבו במידה רבה על-פי הערכתם את כוחם של הציונים והמפעל הציוני.⁴⁵ משום שאלה היו שיקולים של כדאיות, היו האנגלים מסתכלים בנו בעינים פקוחות. הם שואלים עתה את עצמם אם היהודים הם הכוח שאפשר לסמוך עליו בארץ. מחשבה זו מתעוררת אצלם בקשר עם המצב הנוכחי בסביבה.⁴⁶ נוכח ההתפתחות האטית של הבית הלאומי, ובעיקר לאחר מאורעות תרפ"ט, הגיעו כנראה האנגלים לידי המסקנה שהיהודים אינם הכוח שאפשר לסמוך עליו בארץ-ישראל:⁴⁷ הציפיות שלהם מן המפעל הציוני לא התממשו, היהודים הכזיבו, ואפילו את ידידיהם.⁴⁸ אם כך, מוטב לאנגלים שיחפשו לעצמם כוחות אחרים שאפשר וכדאי לסמוך עליהם יותר. טרם ניתנה תשובה מוחלטת לשאלה אם זו אמנם סיבת התפנית שחלה במדיניותה של בריטניה בארץ-ישראל בשנת 1930. מחקר מעמיק ומקיף ששייב על כך לא נעשה עדיין, אך ראוי שיעשה.

42 ראה: האשגר הסודי של צ'נסלור אל שר-המושבות, PRO/CO/733/183/77050B, CP 108(30), 17.1.1930.

43 36-41 Palestine—High Commissioner's View on Policy, שם, סעיפים 42-57.

44 חיים וייצמן בנאום בירושלים, 9.4.1926. ראה: וייצמן (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 390. שם, 45.

46 דברי וייצמן בישיבת ההנהלה הציונית בירושלים כ"4.1926, 21.4.1926, הארכיון הציוני המרכזי II Z 4/833.

47 עדות לכך שהאנגלים לא החשיבו כלל את היהודים ככוח, אמנם בסוף שנות השלושים, ראה: N.A. Rose (ed.),

Baffy—The Diaries of Blanche Dugdale, 1936-1947, London 1973, p. 119—18.1.1939.

48 ראה דברי ברל כצנלסון: 'בריילספורד [ממנהיגי הלייבור]... ידיד אמיתי, בטוח בצדקתנו, אולם מפקפק ביכולתנו. לדעתו, כמעט נואש מאטיות גידולנו [ההדגשה שלי — פ"ע]. אגרות ב' כצנלסון, ה, תל-אביב

1973, מכתב 290, לונדון 30.1.1930, עמ' 310.